

ség és érdekesség egybejárásával igyekezett megragadni. Nem véletlen, hogy legkésőbb Esterházy óta bizonyosan mérhető a *margócsykor*, ahogyan az sem: a kerek évfordulókon Arató Lászlótól Kovács András Ferencen át egészen Vaderna Gáborig mindenki (írók, irodalom- és társadalomtörténészek egyaránt) igyekezett megemlékezni Margócsy István szerepéről, munkásságáról, hatásáról. Nem igazán számít, hogy a kötet olvasója tanítványként, az irodalmi élet eseményeinek egyik résztvevőjeként vagy Margócsy István olvasójaként találkozott a szerzővel, a hatás megkérdőjelezhetetlen. Ehhez pedig az is hozzátartozik, hogy a *margócsykor* első sorban az eddig fel nem tett kérdések megfogalma-

zásából, sokszor más fénytörésbe állításából bontakozik ki. A szerző ugyanis számos esetben olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket nem tud vagy nem is kíván megválaszolni, azonban ezek a kérdések az olvasó adott témához való viszonyát kérdőjelezzik meg és gondoltatják újra. Margócsy István tehát előadást tart, érvelésre kész, kritikai gondolkodásra ösztönöz – végső soron kérdéseinek keresztül tanít. Noha a *Színes tinták* nem lett monográfia, de a kötet minden bizonnyal par excellence példája annak, hogy a homogenizáló irodalomfelfogással hogyan állítható szembe a sokszínű irodalom, és annak is: miért kell a készen kapott válaszok előtt minden esetben kérdezni.

STURM LÁSZLÓ

Lányi András: Karátson Gábor

MANK–Kortárs, 2022

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Karátson Gábort sokan ismerik. Sokan nem. A legtöbben nem nagyon. Persze, más nevezetes emberekkel is így vagyunk általában. De Karátsonról sokunknak az a véleményünk, hogy őt érdemes – sőt, talán muszáj? – lenne jól ismerni. Korunk egyik szellemi metszéspontja ő. Egyetemistaként lett ötvenhatos elítélt, költőnek készülve lett festő (mikor a börtönből kijöve úgy látta, hogy „magyarul már csak hazudni lehet”), aztán fokozatosan tért vissza az íráshoz (először festészeti témákkal, esszékkal, később egy átlagos méretű és három terjedelmes – de nem terjengős! – regénnyel). Már javakorabeli, mikor megtanul kínaiul. A bőséges kommentárral felszerelt két fordítása (*Tao te king, Ji king*) nemcsak a fordításirodalom nagy teljesítménye, hanem a magyar filozófiáé is. A Duna-mozgalom egyik vezetőjeként, környezetvédőként vált később szélesebb körben ismertté.

Lányi András itt, a Duna-mozgalomban ismerkedett meg vele, és lett hosszú időre talán legközelebbi barátja és munkatársa. (Lányi Andrást is sokan ismerik stb.) Kettejük egymásba illeszkedő különbségéről így ír maga a szerző: „Inkább csak utólag, műveit újraolvasva értettem meg, mennyire kétféle habitussal vetettük magunkat ugyanabba a küzdelembe. Ő belső sugallatára hallgatott, és ritkán tévedett. Én a külső körülményeket mérlegelve a cselekvés lehetőségét kerestem türelmetlenül, és gyakran sikerült magamat megtévesztenem. Ez így

rendben is volt, jól kiegészítettük egymást. Mondjuk, a realitásokkal mindketten hadilábon álltunk, de nem ugyanúgy.”

A könyv leginkább nagyesszé. Egy nagyesszé, amely magába fogadja a monográfia, az emlékezés és a „szellemi portré” számos sajátosságát. Nemcsak a személyes érintettség jogán, hanem módszertani megfontolásból is hangsúlyozottan szubjektív – vagyis lényeglátóan tárgyilagos. Persze csak a sarkítás kedvéért írtam „szubjektív”-at, a megfelelő szó itt a „személyes”. Hiszen épp a szubjektív–objektív hasadást meghaladó eleven valóságkapcsolatban látja Lányi a válságból kivezető utat. És Karátson olyan mintaembernek, aki bejárta ezt az utat, amely a közélet visszazökkenésére is tervet kínál: „1988-ban olyan érzésünk támadt, mintha egy végtelen hosszúságúnak tűnő kitérő, amelyben odáig telt az életünk, két történelmi zárójel között, most végre véget érne. De rövidesen rá kellett eszmélnünk arra is, hogy a nagy változás, amiben reménykedtünk, nem lesz nagyobb, mint ami bennünk magunkban végbemegy, és kívülről hiába várjuk; nekünk, ká-európaiaknak kellene valamit mássá lennünk, igazi önmagunkká, ha létezik egyáltalán ilyesmi, s ha képesek vagyunk rá. Ez volt az, amiről 1989-ben megfeledkeztünk, az egész ország, azt kell mondanom.”

Az itt vázolt alapállás filozófiai megfelelőjét a szerző mindenekelőtt a fenomenológiában találja

meg. Husserl, Merleau-Ponty és a többiek számos tétele föllelhető Karátsonnál, mutatja ki. Itt nem hatásról, hanem egyidejűségről van szó. A könyv szavaival: „Bár Karátsonnal kapcsolatban elsősorban a buddhista és kínai bölcselet hatását szokták emlegetni, az idézett párhuzamok szerintem azt bizonyítják, hogy benne a fenomenológia hazai előfutárát is tisztelhetjük, ráadásul olyan gondolkodót, aki nem Husserl vagy követőinek tanítványaként sajátította el ezt a látásmódot, hanem pusztán önvizsgálat útján. Elsősorban a saját mesterségbeli tapasztalatai készítetik a nevezetes epokké végrehajtására, a köznapi gondolkodásra jellemző alany–tárgy oppozíció fel-függesztésére.”

A mesterség, ami annyi belátásra vezette Karátson, a festészet. Itt merülnek föl azok az intellektuális kérdések, amelyek számára sorskérdésekké, élettényekké váltak. És amelyek minden ember alapkérdései, bár a legtöbben ezt nem tudatosítják, vagy csak intellektuális problémaként kezelik. A látás és a kifejezés alapjairól van szó. Az alapvetően plasztikus antik művészet után a hit Jézussal belsővé, szinte ábrázolhatatlanná válik. Az európai művészet mozgatója a kifejezés keresése: a kutatás, az újítás lesz.

A dolgokhoz való helyes viszony a megfelelő perspektíva megtalálásával egyenértékű. A reneszánsz óta uralkodó rögzített perspektíva viszont már csak korlátolt látószöveget eredményez. Ez nem jelenti a reneszánsz megtagadását. Sőt, Karátson számára Leonardo kora még a lehetőségek pezsgése. Utána fordul a művészet egy része a könnyebb ellenállás felé: „A reneszánsz hajnalát, ahogy Karátson fogalmaz, nem az álló dél, hanem az álmos délután követte. A művész és közönsége belefeledkezik abba az illúzióba, hogy az ő egyéni nézőpontjuk az egyetlen realitás, ennek következtében egy egoisztikus világkép és egy ahhoz tartozó statikus térábrázolás foglyai lesznek.” Valamiféle mozgó, mozgékony nézőpont kínálkozik megoldásnak (ennek az áttérésnek a legkiemelkedőbb alakja Karátson számára Vajda Lajos). „A romlás pedig szorosan összefügg »a képkalkotás képességének megbetegedésével«, ami szerinte a modernitás problémájának a lényege” – összegez Lányi.

Ezek a belátások vezetnek vissza Karátson a szépirodalomhoz, amikor ezen a területen is megérzi a fenti problémák súlyát. A keleti bölcsesség állandó támasza a hazugság ellenében (amelyet ő ötvenhat után tudatosított Magyarországon, de később általánosnak ismert fel): „A buddhista és

taoista bölcseletben rátalált arra a nyelvre, amelyen beszélni tud azokról a dolgokról, melyeket szerinte Európa elfojt magában.” A Kelet adta távlatnak abban szintén jelentős szerepe van, hogy elkerüli a kínáló tévutakat (ezekről listát is ad Lányi: „a káosz, a beletörődés, a bosszúvágy, az öngyűlölet és önpusztítás, az áldozatszerep, a próféta- és mártírszerep”).

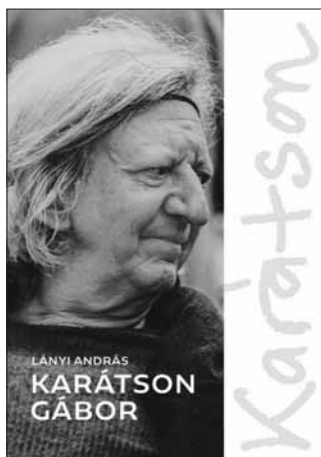
A Kádár-rendszer egyszerre kifinomult és brutális rafináltságán edződve Karátson hamar átlátja a globális folyamatok hamisságát. Ezek festésekor Lányi a legsajátabb területén mozog. Persze itt csak néhány meghatározó jellemzőt emel ki. Például azt, hogy „a technikai civilizáció a tudást uralkodni tudássá torzítja és a természetet pusztán nyersanyaggá degradálja”. Karátson egyetlen jelzőjéhez átfogó látteleletet mellékel: „Ezúttal sem magyarázza el, pontosan mire gondol, nem szokása. De érezzük, hogy telitalálat egyetlen szóval művészetlenség nevezni korunkat s e korszak teljesítményelvű, töredékes, felelőtlen és kietlen, termelhető, fogyasztható és eldobható, azaz kultúraellenes kultúráját.” A modernitásban „technológiai-gazdasági kényszer és személytelen automatizmusok zsarnoki uralma” irányít. Ezzel áll, állhatna szemben „az élőlénytársulások és emberi közösségek spontán önszerveződése”. Aminek az alfája és ómegája az érett személyiség. Karátsonban a szabad, mondhatni, beavatott emberre ismer Lányi („ha akarunk, történetében még a beavatási szertartás kötelező elemeire is ráismerhetünk”). Ez teszi alkalmassá több területen is jelentős (sőt: sorsfordító reménységű) szerepe megformálására. („Nem olyan szerepre gondolok, amit az ember, élve az alkalommal, magára ölt, hanem olyanra, ami addigi és azutáni életét, előre nem látható módon, egységes történetté teszi.”)

A Karátson–Lányi-féle személyesség, „fenomenológia” azért fókuszpontja a válságból kivezető emberi tartásnak, mert a modern világ pusztító oldala épp ezt tagadja és semmisíti meg. A tudomány kibillentette az embert központi helyzetéből, így félrevezetőnek, de legalábbis jelentéktelennek állította be az eleven tapasztalatot és képzeletet. Maradt a mérhető mennyiség, és elvesztek a minőségek (például a színek: a színek minőségi, goethei szemlélete). Elveszett lábunk alól a talaj, fejük fölül az Ég. Maradt a „Globális Akárhol egyenmű világa”. A személyes látásmód kimunkálása és vállalása adhatja vissza létezésünk rangját, valóságát. A személyiség itt semmiképpen sem valamiféle individualizmust jelent (ez éppen hogy a civilizációs válság tünete). Az érett személyiség

(a „meglelt ember”) közösséget, közös nyelvet (érték- és tapasztalathálót) feltételez. A könyv szavai-
val (és visszakötte az itt hangsúlyozott fenomeno-
lógiához): „az élet alapvetően együttélést jelent,
emberek harmonikus együttélése pedig csak vala-
mely közös értelem jegyében képzelhető. A közös
értelem forrása a Husserl nyomán életvilágnak
nevezett interaktivitás, melynek közegében az em-
berek egymással szót értenek, s a szó által, ahog-
yan Emmanuel Lévinas fogalmaz, felajánlják a vi-
lágot a Másiknak.”

Az emberit kiiktató „isme-
retelméleti fordulattal” szemben
tér vissza Karátson az eredendő
tudáshoz: „Az igazság ember és
világ egymásra vonatkoztatott
volta.” Lányi szerint ez a fenome-
nológia lényege is: „Így vagy úgy,
minden következetes fenome-
nológiai vizsgálódás ide lyukad ki,
egy új antropológiai alapelv kije-
lentéséhez és az abból fakadó
etikai következmények felismer-
éséhez.”

Lányi korunk leginkább pró-
féta alakjának tekinti Karátson-
t. (Ezért is tulajdonít kiemelt jelentőséget ifjúkori
Csontváry-tanulmányának, amelyben leszámolt
az elavult próféta szereppel, kikerülte az itt lesel-
kedő csapdát.) Érdekes, hogy ez a próféta-
ságon túli próféta a válság legyőzésében néha kiemelt
szerepet szán a magyarságnak. Ezt jelzi például
figyelme a magyar–zsidó sorspárhuzamok, vagyis a
kiválasztottság iránt. Ami, tudjuk, régi magyar ha-
gyományt visz tovább. Sajátos fénytörést kap
mindez, ha látjuk – mint ahogy Lányi így látja –,
hogy a rendszerváltás félresiklásában nagy szere-
pet játszott a zsidó–magyar sérelmi versengés:
„Tetszik – vagy nem tetszik, a közös útkeresésnek,
annak a bizonyos nemlétező nemzeti egységnek
mindjárt a rendszerváltozás után talán a zsidókér-
dés volt a legfőbb kerékkötője.” Mindebben egy át-
fogóbb ok képződik le, ami ötvenhat és az igazi
ökológia mércéjével a rendszerváltást éppolyan
ellenforradalminak mutatja, mint amilyen a Ká-
dár-kor volt. Lányi Karátsonnal egyetértésben
meggyőző érveket sorol fel kommunizmus és ka-
pitalizmus egy húron pendülésére: „mindkettő va-
lamiféle »termelőerők« fejlődésében hisz, és az
úgynevezett »szükségletek« kielégítését ígéri az
elpusztított természetért cserébe”. Lányi Karátson-
t idézi: „a kommunizmus csupán a kapitalizmus kü-
lönösen kellemetlen válfaja”.

Lányi ugyanakkora jelentőséget tulajdonít
Karátson festészetének, írói munkásságának, köz-
életi szereplésének és – a fordításkommentárok-
ban kicsúcsosodó – bölcséletének (de az utóbbinál,
mivel az elsősorban a Kelet köré fonódik, jelzi hoz-
záértése korlátait). Szokatlan, hogy a regények kö-
zül az első nagyregényt, az *Ulrik úr keleti utazását*
tartja a legnagyobbra, illetve a legkorábbi regényt, *A
Gyermek Altdorfert* állítja még mellé. Általában az
Ötvenhatos regényt ismerik el leginkább. Annak
erős politikuma azonban némileg, úgy látszik, elri-
asztja Lányit is, mint többeket.

Ezt a kiemeltet nem tartom indo-
kolttnak, én a négy regényt egy-
forma magasra taksálom (mit ta-
gadni, korunk legnagyobb írói
teljesítményei közé sorolva).
Nincs különösebb értelme a vitá-
nak. Inkább örülök, hogy valaki
felhívja a figyelmet a kissé hát-
térbe szorult művek nagyságára.
Amit Lányi a regénypoétikáról és
a szemléleti mögöttesről mond,
az végül is mindegyik műre (még
az esszékre is) áll. Az előbbiről
így ír: „ami Karátson prózájának

szokatlan, különös szépséget kölcsönöz: az olvasót,
az ő legbizalmasabb beszélgetőtársát megszólító
közvetlen hangnem és az élőbeszédre emlékeztető,
keresetlen, közbevetésekkel sűrűn tagolt mondatok
versszerű ritmusa, költői emelkedettsége – egyide-
jűleg. Csak azt mondja ki, amit az adott összefü-
gésben lényegesnek tart, a magyar-
zó átkötéseket elhagyja, de bátran hagyatkozik
spontán felmerülő, távoli asszociációkra.
Ettől a szöveg szárnyalni kezd,
és magával ragadja az olvasót.”
A szemlélet lényegét pedig a
következő belátásban ragadja meg
a szerző: „sorsunkat nem érthetjük meg
másként, mint a mitikus történetek és a
bennünk megjelenő kozmikus viszonylatok
összefüggésében”.

A dolgoknak ezt a következetes végiggondolását
sokan felvilágosodásellenességnek neveznék.
Lányi „radikális felvilágosodást” említ
(magára és Karátsonra is tekintve).
Amit ad, az pedig kiváló kedvéb-
resztő a Karátsonnal ismerkedőnek,
összefoglalás az őt ismerőnek.
Azon persze el lehet olykor tünődni,
mennyire egyezik ízlésünk az övével,
mennyire tenénk oda, ahova ő, a
hangsúlyokat, egyes meglátásai
mennyiben őt, mennyiben Karátson-
t jellemzik. (Zavaróan sosem válik el
a kettő egymástól.) Azt minden-
képp belátjuk, hogy Karátson megis-
merése a teljesebb, igazabb valósággal
való szembesüléshez visz számottevően
közelebb.